

مجموعه‌المطالع، اثری نویافته و کم‌سابقه در تاریخ نسخه‌های خطی فارسی

هادی بیدکی

دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فردوسی مشهد
h.bidaki@mail.um.ac.ir

کتابخانه و موزه موقوفه میرزا محمد کاظمینی یکی از کتابخانه‌ها و موزه‌های وابسته به آستان مقدس امامزاده جعفر یزد است که حدود دوهزار نسخه خطی در بخش کتابخانه آن نگهداری می‌شود. یک نسخه خطی در این کتابخانه به شماره ۹۱ وجود دارد که کاتبی ناشناس آن را در سال ۱۰۴۹ ق به خط نستعلیق به کتابت درآورده است و متن آن ۱۶۹ برگ و هر صفحه آن حدوداً ۱۴ سطر دارد (درایتی، ۱۳۸۹: ۱/۹۱۱). محتوای این نسخه بر شش بخش اصلی استوار است: اول. قطعات ابن‌یمین؛ دوم. معیبات امیر حسین نیشابوری؛ سوم. مقطعات جامی؛ چهارم. مقطعات حافظ سعد؛ پنجم. رباعیات فدایی نوری؛ ششم. مجموعه‌المطالع.

ششمین بخش از نسخه مورد بحث (گ. ۱۳۳ - ۱۶۹) مجموعه‌المطالع نام دارد و محتوای آن مشتمل بر فهرستی از مطلع‌های اشعار ۴۱ شاعر فارسی سراسر است، که غیر از سعدی، بقیه مربوط به دو عهد تیموری (۷۷۱ - ۹۱۱ ق) و صفوی (۹۰۵ - ۱۱۴۸ ق) هستند. بعد از ذکر مطلع‌های این ۴۱ شاعر، زیر عنوان مطلع‌التفاریق، از چندین شاعر دیگر هم یک الی سه مطلع مذکور است، ولی از آنجایی که حاشیه اوراق پایانی نسخه مخدوش و بریده شده، اسامی بیشتر شاعران ناخواناست.

مطالعه و بررسی این مجموعه یا به تعبیری فهرست مطلع، از چند جهت در حوزه تاریخ ادبیات و تصحیح متون حائز اهمیت است: اول. شاعران متعددی را سراغ داریم که اشعار

آنها به مرور زمان از میان رفته و با مراجعه به همین مجموعه است که می‌توانیم دریابیم که فلان شاعر چه مقدار شعر به نظم درآورده است؛ دوم. مطالعه این فهرست ما را متوجه خواهد ساخت که تعدادی از اشعار بعضی شاعران در دیوان‌های خطی و چاپی آنها از قلم افتاده و ثبت نشده است و مصحح و محقق باید هویت این اشعار را معلوم کند؛ سوم. نزدیک بودن تاریخ کتابت نسخه با زمان زندگانی اغلب شاعران مذکور در آن، بر اعتبار اطلاعات و انتسابات آن افزوده است.

نویسنده این جستار تا جایی که تحقیق و جست‌وجو کرده، تا کنون به چنین مجموعه‌ای برنخورده و از نسخه دیگری از این اثر نشانی به دست نیاورده است؛ به همین دلیل سعی دارد ضرورت تصحیح و استفاده از آن را به مصححان و محققان نشان دهد، سپس به ثبت و ضبط محتویات این مجموعه با ارزش پردازد.

دیوان بعضی از شاعران مذکور در این مجموعه مانند اهلی، آصفی، امیر همایون، فغانی و... تصحیح و چاپ شده و محتویات آنها را می‌توان با مطلع‌های مذکور در این مجموعه مقابله و مقایسه کرد؛ ولی از شاعرانی مانند نوایی هروی، شیخ نجم، یقینی نوربخشی و... به ندرت دیوان و مجموعه اشعاری باقی مانده و گاهی اوقات شرح حال قابل توجهی هم از آنها در منابع وجود ندارد. به هر حال، برای آگاهی از شرح احوال و اشعار شاعران مذکور در این مجموعه دو تذکره مهم خلاصه‌الاشعار تقی‌الدین کاشانی و عرفات‌العاشقین اوحدی بلیانی را باید پیش چشم داشت.

در این مجموعه اغلب سرایندگان مطلع‌ها فقط با تخلص و مشخصاتی بسیار فشرده مشخص شده‌اند و مشخصات کامل آنها را با استفاده از منابع دیگر بعد از عنوانی که برگرفته از نسخه است، درج کرده‌ایم تا مخاطب بتواند آنها را بهتر بشناسد. بخش اول این مجموعه مشتمل بر بیشترین مطلع‌هاست و شاعران آن مطلع‌ها نسبت به بخش دوم مجموعه، معروف‌ترند. محتویات این بخش بدین شرح است:

۱. قاضی عیسی (ص ۱-۴): قاضی مسیح‌الدین عیسی ساوجی متوفی ۸۹۶ ق با ۴۳ مطلع.
۲. شهیدی (ص ۴-۸): مولانا شهیدی قمی متوفی ۹۳۵ یا ۹۳۶ ق با ۶۷ مطلع.

۳. شیخ نجم (ص ۹-۱۱): شیخ نجم‌الدین مسعود یعقوبی ساوجی از شاعران سده نهم قمری و معاصر و خویشاوند قاضی عیسی ساوجی با ۲۹ مطلع.
۴. درویش دهکی (ص ۱۱-۱۷): درویش عزیزالله دهکی قزوینی از شاعران سده نهم قمری با ۹۱ مطلع.
۵. امیر همایون (ص ۱۷-۲۳): امیر همایون اسفراینی متوفی ۹۰۲ یا ۹۱۰ ق با ۸۶ مطلع.
۶. فغانی (ص ۲۴-۲۸): بابا فغانی شیرازی متوفی ۹۲۵ ق با ۶۲ مطلع.
۷. نصیبی (ص ۲۸-۲۹): سید نصیبی نوربخشی متوفی ۹۱۴ ق با ۲۰ مطلع.
۸. فدایی نوربخشی (ص ۳۰-۳۱): مولانا فدایی معروف به شیخ‌زاده لاهیجی متوفی ۹۲۷ ق فرزند شمس‌الدین محمد لاهیجی متخلص به اسیری با ۲۷ مطلع.
۹. یقینی نوربخشی (ص ۳۲-۳۴): قاضی عبدالله یقینی لاهیجی نوربخشی از شاعران سده دهم قمری با ۳۱ مطلع.
۱۰. نوایی (ص ۳۴-۳۵): مولانا نوایی هروی از شاعران سده نهم قمری با ۲۳ مطلع.
۱۱. آصفی (ص ۳۶-۳۸): خواجه آصفی قهستانی هروی متوفی ۹۲۰ یا ۹۲۳ یا ۹۲۶ ق با ۲۷ مطلع.
۱۲. سهیلی (ص ۳۸): امیر شیخ‌نظام‌الدین احمد سهیلی جغتایی متوفی ۹۰۷ یا ۹۱۸ ق با ۱۲ مطلع.
۱۳. گلخنی (ص ۳۹-۴۰): مولانا گلخنی تفرشی قمی متوفی ۹۰۰ ق خواهرزاده شهیدی قمی با ۱۹ مطلع.
۱۴. بنایی (ص ۴۰-۴۲): مولانا کمال‌الدین شیرعلی بنایی هروی متوفی ۹۱۸ ق با ۳۵ مطلع.
۱۵. شریفی (ص ۴۳-۴۴): مولانا صاحب بلخی متخلص به شریفی متوفی ۸۶۰ ق با ۱۸ مطلع.
۱۶. اهلی (ص ۴۴-۴۷): مولانا شیخ محمد اهلی شیرازی متوفی ۹۴۲ ق با ۴۱ مطلع.
۱۷. ریاضی (ص ۴۷-۴۸): مولانا امام‌الدین ریاضی سمرقندی متوفی ۸۸۴ ق با ۱۶ مطلع.
۱۸. میر مقبول (ص ۴۸-۵۰): میر مقبول قمی متوفی ۹۲۴ یا ۹۳۴ ق با ۲۱ مطلع.
۱۹. حیرانی (ص ۵۰-۵۱): حیرانی همدانی قمی متوفی ۹۰۳ یا ۹۳۰ ق با ۱۲ مطلع.
۲۰. صبحی (ص ۵۱-۵۳): مولانا صبحی هروی متوفی ۹۷۵ ق با ۲۹ مطلع.
۲۱. رشیدی (ص ۵۳-۵۴): رشید کازرونی برادر ارشد کازرونی متوفی ۹۲۰ ق با ۱۵ مطلع.
۲۲. مانی (ص ۵۴-۵۶): مولانا مانی شیرازی متوفی ۹۲۹ ق با ۲۴ مطلع.
۲۳. نکویی (ص ۵۶-۵۷): مولانا نکویی حلویی هروی از معاصران مولانا مشفق بخاری با ۱۷ مطلع.
۲۴. همایی (ص ۵۷-۵۸): مولانا همایی هروی از شاعران سده نهم قمری با ۹ مطلع.
۲۵. مکتبی (ص ۵۸): مولانا مکتبی شیرازی متوفی ۹۰۰ یا ۹۱۶ ق با ۹ مطلع.
۲۶. ارشد (ص ۵۸-۵۹): مولانا ارشد کازرونی متوفی ۹۲۰ ق با ۸ مطلع.
۲۷. غباری (ص ۵۹-۶۰): مولانا غباری اسفراینی از شاعران سده نهم قمری با ۱۱ مطلع.
۲۸. مسعود (ص ۶۰-۶۱): خواجه رکن‌الدین مسعود قمی از شاعران سده نهم قمری با ۱۱ مطلع.
۲۹. محیی (ص ۶۱): مولانا محیی‌الدین لاری متوفی ۹۳۳ ق با ۸ مطلع.
۳۰. طالبی (ص ۶۱-۶۲): مولانا طالبی از شاعران سده نهم قمری با ۹ مطلع.
۳۱. آتشی (ص ۶۲): مولانا آتشی شیرازی نانوا زنده تا ۹۲۸ ق با ۷ مطلع.

۳۲. عنوانی مخدوش (ص ۶۳): ۵: مطلع.
۳۳. وفایی (ص ۶۳-۶۴): مولانا حسین وفایی شیرازی از شاعران سده نهم قمری با ۹ مطلع.
۳۴. صفاتی (ص ۶۴): مولانا صفاتی از شاعران سده نهم قمری با ۵ مطلع.
۳۵. بیانی (ص ۶۴): خواجه شهاب‌الدین عبدالله مروارید کرمانی متخلص به بیانی متوفی ۹۲۲ یا ۹۱۰ ق با ۵ مطلع.
۳۶. لسانی (ص ۶۵): مولانا وجیه‌الدین عبدالله لسانی شیرازی متوفی ۹۴۲-۹۴۰ ق با ۵ مطلع.

منابع

۳۷. فانی (ص ۶۵): امیر نظام‌الدین علیشیر نوایی متخلص به فانی متوفی ۹۰۶ ق با ۴ مطلع.
۳۸. کاتبی (ص ۶۵-۶۶): مولانا شمس‌الدین محمد کاتبی ترشیزی متوفی ۸۳۸ یا ۸۳۹ ق با ۶ مطلع.
۳۹. ملیح (ص ۶۶): مولانا ملیحی باقی از شاعران سده ۱۱ قمری و خواهرزاده وحشی باقی با ۴ مطلع.
۴۰. طوسی (ص ۶۶): مولانا عبدالله طوسی خراسانی متوفی ۸۶۹ ق با ۵ مطلع.
۴۱. شیخ سعدی (ص ۶۷): شیخ مصلح‌الدین سعدی شیرازی متوفی ۶۹۱ ق با ۵ مطلع.

بخش دوم این مجموعه «مطالع التفاریق» نام دارد و مشتمل بر چندین مطلع پراکنده از بعضی شاعران است که اغلب آنها نسبتاً ناشناخته هستند. محتویات این بخش بدین شرح است:

- باقری (ص ۶۷): ۲: مطلع.
- قطبی (ص ۶۷): ۲: مطلع.
- شوقی (ص ۶۷): ۲: مطلع.
- ذاتی (ص ۶۷): ۱: مطلع.
- خلقی (ص ۶۸): ۲: مطلع.
- احمدی (ص ۶۸): ۴: مطلع.
- والهی (ص ۶۸): ۱: مطلع.
- ویسی (ص ۶۸): ۱: مطلع.

گزارش میراث